

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 340.12(477):001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.1>

А. Ю. Дєточка, доктор філософії у галузі права,
докторант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0009-0001-9982-7918

ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА: ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Автором здійснено спробу узагальненого аналізу доктринальних досліджень, присвячених джерелам (права). Відзначено, що вітчизняна правова доктрина пройшла помітну еволюцію – від вузького, переважно позитивістського бачення джерела права як виключно нормативно-правового акта до формування більш складного, системно-комплексного розуміння цієї категорії. У згаданих наукових працях послідовно підкреслюється багатовимірність джерел права, їх зв'язок із формою права, праворозумінням, правовою культурою та рівнем розвитку правової системи загалом. Поступово утверджується уявлення про джерела права як про системне, динамічне й багаторівневе явище, в якому поєднуються формально-юридичні, соціальні, аксіологічні та інституційні характеристики.

Підкреслено, що попри суттєвий поступ у розвитку методології дослідження цієї проблематики, сучасна юридична наука загалом залишається вразливою до проявів методологічного еклектизму. Насамперед є сенс говорити про тенденцію до механічного поєднання різних, іноді взаємовиключних, наукових підходів (природно-правового, позитивістського, соціологічного, аксіологічного) без достатнього обґрунтування меж та умов їх застосування. Ця обставина знижує рівень теоретичної визначеності категорії «джерело права», розмиває її понятійні межі та ускладнює вироблення єдиної системної концепції, особливо у контексті галузевих досліджень, зокрема адміністративно-правових. До того ж окремі підходи вчених (як-от розширене тлумачення інституційних джерел права чи віднесення до джерел права індивідуальних правових актів) демонструють ризик змішування правових категорій. На думку автора публікації, зазначені наукові позиції ускладнюють теоретичну конструкцію, оскільки нівелюють базовий критерій нормативності як визначальну ознаку джерел права та суперечать змісту так званого їх інституційного розуміння.

Ключові слова: доктрина, джерело, еклектика, концепція, методологія, підхід, право, теорія, форма.

A. Yu. Dietochka. Sources (forms) of law in modern Ukrainian theory of law: evolution of doctrinal approaches and methodological challenges

The author has made an attempt to provide a generalized analysis of doctrinal studies devoted to the sources (forms) of law. It is noted that Ukrainian legal doctrine has undergone a significant evolution – from a narrow, predominantly positivist view of the source of law as an exclusively normative legal act to the formation of a more complex, system-based and comprehensive understanding of this category. The reviewed scholarly works consistently emphasize the multidimensional nature of the sources of law, their interrelation with the form of law, legal understanding, legal culture, and the overall level of development of the legal system. Gradually, the idea of the sources of law is being established as a systemic, dynamic, and multilevel phenomenon that combines formal-legal, social, axiological, and institutional characteristics.

It is emphasized that, despite considerable progress in the development of methodological approaches to this issue, modern legal science as a whole remains vulnerable to manifestations of methodological eclecticism. Primarily, there is a tendency toward the mechanical combination of different, sometimes mutually exclusive, scientific approaches (natural-law, positivist, sociological, and axiological) without sufficient justification of the boundaries and conditions of their application. This circumstance reduces the level of theoretical certainty of the category “source of law,” blurs its conceptual boundaries, and complicates the development of a unified systemic concept, especially in the context of sectoral studies, including administrative law. Moreover, certain positions of scholars (such as the expanded interpretation of institutional sources of law or the inclusion of individual legal acts among sources of law) demonstrate the risk of conflating legal categories. According to the author, these scholarly positions complicate the theoretical construction, as they neutralize the basic criterion of normativity as a defining feature of the sources of law and contradict the essence of their so-called institutional understanding.

Key words: doctrine, source, eclecticism, concept, methodology, approach, law, theory, form.

© А. Ю. Дєточка, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Проблематика джерел права традиційно належить до числа фундаментальних у юридичній науці, оскільки без її належного теоретичного осмислення неможливо забезпечити цілісне уявлення про право як соціальний феномен. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окресленому питанню, у сучасній юриспруденції все ще не досягнуто єдності щодо природи, сутності та системного наповнення категорії «джерело права». Її зміст тлумачиться неоднаково залежно від наукової школи, методологічного підходу чи правової традиції, що свідчить про багатовимірність і складність самої наукової проблеми.

У цьому контексті закономірним є звернення до аналізу доктринальних підходів, які формують теоретичне підґрунтя сучасного розуміння джерел (форм) права. Саме у площині наукових досліджень – від філософсько-правових і загальнотеоретичних концепцій до їхніх подальших галузевих конкретизацій – поступово вибудовується цілісне бачення природи, структури та функцій джерел як основного каналу зовнішнього вираження правових норм. Такий підхід, як видається, дозволяє не лише простежити еволюцію наукових уявлень, але й визначити сучасний рівень теоретичного осмислення поняття «джерело права», що створює підґрунтя для подальших міжгалузевих досліджень і розвитку юридичної доктрини загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що враховуючи базовість вказаного питання в теорії права, проблематика джерел (форм) права окремо вивчається у кожному підручнику з теорії права, в яких закладається основа для подальших ті більш ґрунтовних досліджень [1; 2; 3; 4; 5].

Серед сучасних досліджень, безпосередньо присвячених проблематиці джерел права, варто насамперед відзначити роботу Ю.В. Корольової, яка досліджує соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права [6]. Близький за проблематикою, проте дещо вужчий аспект системних взаємозв'язків у межах правової матерії аналізує Р.Б. Тополевський. Учений слушно зазначає, що загальна (універсальна) система джерел права охоплює як самі джерела, так і зв'язки між ними – у вертикальній площині (на міжнародному, регіональному, національному рівнях) та у горизонтальній (на галузевому рівні) [7, с. 16].

Натомість, в об'єктиві наукових пошуків Л.А. Корунчак перебуває процес формування та розвитку джерел права, який досліджується нею крізь призму синергетичного підходу [8]. Важливий внесок у розвиток теорії джерел права здійснила Н.С. Хомюк, яка присвятила свої дослідження структурі сучасної системи джерел права України. Так, вчена виявила основні ознаки цієї структури та сформулювала її визначення як внутрішньої будови системи, що відображає взаємоузгодженість і взаємодію нормативно-правових приписів у межах інститутів, галузей та інших системних утворень. Саме ця узгодженість, на її думку, забезпечує цілісність системи та ефективність правового регулювання [9, с. 3].

У свою чергу, загальні аспекти співвідношення понять «джерело права» та «форма права» висвітлено у праці І.М. Овчаренка, яка присвячена законам у системі джерел (форм) права [10]. Фундаментальне узагальнення напрацювань у цій сфері подано у докторській дисертації Н.М. Пархоменко, яка зосереджується на формуванні концептуальних засад теорії джерел права. Зокрема, дослідниця визначає методологічні орієнтири вивчення цього феномену, аналізує джерела у світлі різних концепцій праворозуміння та розкриває їх функції в правових системах романо-германської правової сім'ї, де формально-юридичні джерела набули найбільш розвинених форм [11, с. 23].

Доволі своєрідний підхід демонструє О.В. Стрельцова, яка у своїй роботі аналізує джерела права Європейського Союзу. Учена доводить, що поряд із матеріальними, ідейними та формально-юридичними джерелами, самостійний вимір мають інституційні джерела права. Під ними розуміються, у широкому значенні, держава або міждержавне об'єднання, а у вузькому – компетентні правотворчі органи, діяльність яких спрямована на встановлення або санкціонування норм права [12, с. 3].

Метою дослідження є спроба узагальненого аналізу доктринальних досліджень, присвячених джерелам (права).

Результати. Розпочинаючи огляд цієї проблематики, слід зауважити, що майже в усіх фундаментальних вітчизняних підручниках з теорії держави і права наголошується на дискусії щодо співвідношення двох базових категорій – «форма права» та «джерело права». Як слушно у цьому контексті зазначає О.Ф. Скакун, «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. На думку вченої, джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення й розвитку, а форма права показує, як зміст права нормативно організується і виражається назовні». Вчена підкреслює, що поняття «джерело права» вживається у кількох значеннях – матеріальному, ідеологічному, інституційному та формальному (юридичному). У матеріальному розумінні, за її визначенням, «це економічні, соціальні, політичні та інші умови, що спричиняють або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм». В ідеологічному – «це правова і політична свідомість суб'єктів нормотворчості; ідеї, концепції, теорії, покладені у підставу правових норм». В інституційному – «діяльність публічних органів та інститутів (громадянського суспільства, держави) як суб'єктів формування і встановлення права». І нарешті, у формальному (юридичному) розумінні джерела – це «акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження і закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини» [2, с. 206]. Вбачається, що такий підхід демонструє багатовимірність категорії «джерело права» і водночас чітко фіксує її ключовий аспект – формальне вираження норм у певній юридичній формі, що є визначальним для позитивістської традиції.

У свою чергу, підручник за редакцією М.В. Цвіка, О.В. Петришина, Л.В. Авраменко пропонує дещо іншу, історико-генетичну перспективу осмислення досліджуваної категорії. Вказані автори нагадують, що «термін «джерело права» вперше було введено у науковий обіг ще за часів Давнього Риму. Тіт Лівій у праці «Римська історія» назвав Закони XII таблиць «джерелами всього публічного і приватного права», оскільки вони вважалися давньоримськими правознавцями витокami чинного на той час права». Таке розуміння, підкреслюють вчені, відповідає «первинному лінгвістичному значенню слова «джерело», під яким розуміється те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь» [1, с. 179].

Далі у згаданому виданні підручника зазначається, що у літературі термін «джерело права» часто використовується і в розумінні «джерела пізнання права», тобто у сенсі всіх документів і пам'яток, які дають можливість пізнати його зміст. Проте на доктринальному рівні поняття набуло формалізованого змісту лише наприкінці XIX – на початку XX ст., коли «представники різних шкіл праворозуміння по-різному визначали зміст цього поняття». Так, позитивісти вважали джерелом права лише позитивні приписи держави; нормативісти – абстрактну «грунднорму» як основу всієї системи; психологічна школа розглядала джерела як прояви людської психіки; соціологічна школа – як юридичну та соціальну практику [1, с. 179-180].

Особливо показовим є опис еволюції радянської доктрини: «спочатку сформувався матеріалістичний підхід (матеріальні умови життя суспільства), який поступово трансформувався у формально-матеріалістичний, а згодом – у суто формалістичний підхід до поняття «джерело права». Саме в цей період виникає складений термін «джерело (форма) права», який, як зауважують автори, є радше «даниною юридичній традиції», оскільки «застосування поняття «джерело» розкриває не сутність питання, а лише позначає форму вираження змісту права» [1, с. 180–182]. У цьому контексті М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко дають і власне визначення форми права, підкреслюючи її об'єктивний, офіційний характер: «Форма права являє собою сукупність визнаних конкретною державою офіційно-документальних способів зовнішнього виразу та закріплення правових норм» [1, с. 178]. Таким чином, у трактуванні М.В. Цвіка та співавторів «джерело права» розглядається переважно як історично зумовлена форма вираження правових норм, а не як їх матеріальна чи ідеологічна підстава. Цей підхід тяжіє до історико-позитивістської концепції, що фіксує зв'язок між еволюцією суспільства і формалізацією права.

На нашу думку, більш сучасне, інтегративне бачення цього питання пропонує М.І. Козюбра, який наголошує, що «уявлення про джерела права та їхні види не є статичними. Разом із розвитком уявлень людини про право, виникненням різних підходів до його розуміння формувалося і змінювалося розуміння про його джерела» Учений визнає, що дискусія щодо змісту поняття триває і нині, і вирізняє кілька основних напрямів: позитивістський, де джерела розуміють як «спосіб зовнішнього вираження змісту правових норм, за допомогою якого вони набувають загальнообов'язкового значення»; природно-правовий, у межах якого джерелами виступають «природні, невідчужувані права людини»; соціологічний, що пов'язує джерело з «типізованими взаємовідносинами між суспільними союзами, які передують появі правової норми» [3, с. 152-153].

М.І. Козюбра також звертає увагу на більш глибоке розуміння цієї категорії – як змістовних (моральні, політичні, релігійні чинники), пізнавальних (історичні пам'ятки, джерела права інших епох) і формальних (офіційно закріплених способів вираження норм). Водночас, підкреслює автор, саме формальне розуміння джерела є домінуючим у сучасній теорії: це «спосіб зовнішнього вираження змісту правових норм – своєрідний «резервуар», з якого суб'єкти правозастосування черпають відповідні норми (правила) для вирішення справи» [3, с. 153].

Переходячи від аналізу базових підручників до наукових праць дисертаційного рівня, слід зауважити, що проблематика джерел права посідає вагоме місце у дослідженнях представників загальнотеоретичної юриспруденції в останні десятиліття. Ці праці поглибили розуміння сутності джерела права, його структури, системних ознак і співвідношення з іншими правовими категоріями, заклали підґрунтя для галузевих розвідок, зокрема в адміністративно-правовій площині. Навіть узагальнений огляд вищезгаданих та інших досліджень вказаної проблематики підтверджує тезу про те, що необхідним є звернення до більш глибокого рівня наукової рефлексії – до тих дисертаційних чи монографічних сучасних праць, у яких проблема джерел права отримала концептуальне, методологічне й системне осмислення. Саме у цих роботах, що стали своєрідними етапами еволюції теоретико-правової думки, можна відстежити, як поступово формувалася сучасний науковий погляд на природу, структуру та функції джерел права, які згодом вплинули й на становлення доктрини адміністративного права у площині вчення про джерела адміністративного права.

Так, І.М. Овчаренко стверджував, що «втільюючись у певні знакові форми, право стає формалізованим. У такому разі правовий зміст визначається і виражається в єдності змісту та форми». При розгляді співвідношення права і закону основоположною, на його думку, є формула про те, що «закони – це форма життя і міра охоронюваного державою права», оскільки саме закони надають правовим нормам, які сформувалися в суспільстві незалежно від вирішального впливу державного регулювання, формальної визначеності та загальності. Вчений підкреслює, що, попри важливість економічного, політичного, морального та іншого фактичного змісту законів, теоретико-правова наука надає першочергового значення їхній формі, адже саме вона «утворює своєрідну юридичну матерію» [13, с. 73-74].

Очевидно, що він не ототожнює право і закон, а навпаки – виходить із їхньої взаємозумовленості. Право, на його переконання, є змістом, який потребує форми для свого існування, а закон є формою, у якій

цей зміст отримує нормативну визначеність і загальнообов'язковість. У цьому контексті, дослідник зазначає, що «право, проявляючись через закон, набуває своєї справжньої дійсності й стає мірою свободи та відповідальності особи» [13, с. 74]. Отже, вбачається, що позиція І.М. Овчаренка відображає прагнення поєднати матеріальний і формальний аспекти буття права. Він не звужує правову реальність до тексту закону, а навпаки – підкреслює, що закон є необхідним каналом вираження змісту права, який забезпечує його об'єктивність, упорядкованість і дієвість у суспільстві. Слід визнати, що такий підхід можна визнати збалансованим, адже він узгоджує природно-правову і позитивістську традиції, зберігаючи між ними певну методологічну рівновагу.

Більш гнучкий підхід демонструє О.В. Стрельцова. На її думку, джерелами права визнаються як фактори, що створюють зміст права, так і фактори, які надають праву загальнообов'язкового значення, за умови їх дії на різних етапах процесу правоутворення. Такий підхід, як вона переконує, сприяє зближенню існуючих позицій та дозволяє перейти від односторонності правових шкіл і наукових концепцій до синтезу накопичених поглядів і знань. В аспекті тематики свого дослідження, О.В. Стрельцова уточнює, що сучасним правовим системам європейських країн властивий плюралізм форм фіксації правових установлень, який виявляється у тому, що правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою широкого кола формальних джерел права. Водночас, значення різних форм права в окремих європейських державах не є однаковим. У силу історичних і правових традицій у тих країнах, які належать до романо-германської правової сім'ї основну роль продовжують відігравати нормативно-правові акти. Проте, закон більше не сприймається як єдине і переважне джерело права, а у розширювальних методах його тлумачення та заповнення прогалин проявляється правотворча роль судової практики. Так само у державах, правові системи яких представляють англосаксонську правову сім'ю, значні сфери суспільного життя, поряд із прецедентом, охоплюються правовим регулюванням законодавчих актів. Чільне місце у системах джерел права європейських країн відводиться також нормативно-правовим договорам та загальним принципам права [14, с. 76].

Також у підтвердження своїх аргументів про вирішальну роль так званих інституційних джерел права, дослідниця стверджує, що визначальним чинником у процесі створення формально-юридичних джерел права виступає сам Європейський союз як особлива організація політичної влади і, зокрема, правотворча діяльність його інститутів і органів, спрямована на встановлення правових норм. Таким чином, як вона підкреслює, Євросоюз як особлива організація політичної влади є інституційним джерелом права європейських інтеграційних об'єднань (в широкому розумінні). У більш вузькому значенні інституційним джерелом права Євросоюзу є правотворча діяльність його компетентних інститутів і органів, які, за допомогою спеціальних правотворчих процедур, здійснюють об'єктивацію правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції, у визначені форми права [14, с. 190].

На думку О.В. Стрельцової, «особливості інституційних джерел права розкриваються у тому, що держави-члени Євросоюзу у добровільному порядку погодилися на обмеження власного суверенітету, передачу частини суверенних прав до компетенції європейських інтеграційних об'єднань. Унаслідок цього правова природа Євросоюзу носить комплексний, гетерогенний характер, оскільки поєднує елементи міжнародно-правових форм об'єднань держав (міжнародна організація, конфедерація) та риси державоподібного утворення (квазіфедеративної структури). Специфіка Євросоюзу, в свою чергу, визначає особливості системи його інститутів і органів, наділених повноваженнями приймати юридично обов'язкові акти, що знаходить свого прояву в умовному поділі їх на ті, що здійснюють функції законодавчої, виконавчої та судової влади. Метою такого розподілу компетенцій виступає забезпечення збалансованого поєднання владних повноважень держав-членів та створених ними Європейських співтовариств і Євросоюзу» [14, с. 190].

У цьому контексті зауважимо, що поділяти запропонований О.В. Стрельцовою підхід видається нецільним. На нашу думку, трактування Європейського Союзу як інституційного джерела права не узгоджується з усталеними теоретико-правовими критеріями визначення цього поняття. Видається цілком очевидним те, що ЄС у жодному разі не може розглядатися як джерело права – ані у матеріальному, ані в ідеологічному, ані в інституційному, ані у формальному значеннях. За своєю природою Європейський Союз є політико-економічним союзом європейських держав – міжнародним утворенням, що поєднує риси міждержавності (міжнародної організації) та наддержавності (квазіфедеративного об'єднання). Крім того, виходячи з раніше наведеної типології підходів до розуміння джерел права, інституційний підхід ототожнює джерело не з певним утворенням чи організацією, а з діяльністю відповідних суб'єктів, уповноважених на формування та встановлення правових норм. Саме діяльність, а не організаційна структура або інституційний статус, набуває ознак джерела права у формально-юридичному сенсі. Відтак, маємо підкреслити, що Європейський Союз, як політико-правове утворення, може бути суб'єктом, у межах якого здійснюється правотворча діяльність, однак сам по собі він не є і не може вважатися джерелом права.

Отже, концепція інституційних джерел у тому вигляді, як її подає О.В. Стрельцова, на нашу думку, розширює межі поняття «джерело права» до рівня, який виходить за рамки його змістовного та методологічного значення, що призводить до змішування категорій «суб'єкт правотворчості» та «форма (джерело) права». Такий підхід суперечить як класичній доктрині права, так і сучасним підходам, згідно з якими джерело права завжди відображає результат правотворчої діяльності, а не саму організаційно-політичну основу, в межах якої ця діяльність здійснюється.

Н.М. Пархоменко, піднімаючи найбільш важливі та фундаментальні теоретичні й методологічні аспекти зазначеної проблематики, приділяє ґрунтовну увагу співвідношенню категорій «форма права» та «джерело права», стосовно наукової дискусії щодо яких ми вже висловлювалися раніше. Так, дослідниця зазначає, що «форма права» відображає характер права як рівної міри або масштабу, що застосовується до учасників суспільних відносин та є засобом вираження волі суб'єктів правового життя (засобом закріплення і реалізації правових норм). Тобто форма права має інструментальний характер і безпосередньо пов'язана із джерелами права. Водночас поняття «джерело права» не може ототожнюватися з поняттям «форма права», що орієнтоване на теоретичне пізнання не лише способів зовнішнього вираження правових норм, а й способів втілення їх у життя. Вченою у тому числі саме з цих причин стверджується про необхідність визнання подвійного значення джерел права: як нормативного способу організації змісту права (одна з форм права), і як основи, з якої право походить [15, с. 138-139].

Н.М. Пархоменко до загальних ознак джерел права відносить: 1) публічність – джерела права, створюються суб'єктами правотворчості і діють щодо всіх осіб, які знаходяться в межах юрисдикції держави; 2) формалізований характер – джерела права являють собою відповідним чином оформлені або визнані нормативні правові акти; 3) ієрархічність – джерела права утворюють певну ієрархію за юридичною силою, розташовуються в порядку послідовного зменшення останньої; 4) безпосередній зв'язок з державою – джерела права приймаються від імені держави, або з її дозволу – санкціонуються нею; 5) їх реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій. Джерело права, у розумінні вченої, – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, що містять норми права у письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правові відносини [15, с. 138].

Поділяючи загальну логіку підходу Н.М. Пархоменко щодо системності та формалізованості джерел права, ми водночас не можемо погодитися з її твердженням про можливість віднесення до джерел права актів волевиявлення владних суб'єктів, які мають характер неписаних нормативних фактів. На нашу думку, такий підхід штучно розширює обсяг поняття «джерело права», включаючи до нього акти, що не мають нормативно-регулюючого характеру.

Очевидно, що у цьому контексті йдеться про помилкове віднесення до джерел права адміністративних актів, які за своєю суттю є актами правозастосування, а не нормотворчості. Вони не містять нових правових приписів, а лише індивідуалізують уже чинні норми, застосовуючи їх до конкретних ситуацій. Відтак такі акти не можуть розглядатися як джерела права – ні у формальному, ні в матеріальному, ні в ідеологічному сенсі.

У цілому ж позиція Н.М. Пархоменко має істотне значення для розвитку вітчизняної теорії джерел права, оскільки акцентує на їхній системній природі, зв'язку з державною волею та ієрархічній впорядкованості, проте потребує уточнення меж між нормативними і індивідуальними актами, щоб уникнути змішування категорій джерела права та актів його реалізації.

Натомість Ю.В. Корольова, формуючи методологічну рамку свого дослідження, наводить низку важливих наукових положень і гіпотез, що мають як теоретичне, так і праксеологічне значення для сучасного розуміння джерел права. Зокрема, вчена зазначає, що сьогодні еволюція наукового аналізу джерел права проявляється у науковій доцільності переходу:

- а) від суто класового, позитивістського, заідеологізованого підходу до системного аналізу джерел як складного соціально-політичного та правового феномену;
- б) від ототожнення до розмежування понять «форма права» і «джерело права»;
- в) від визнання примату нормативно-правового акта – до наукового усвідомлення різноманітності форм права [16, с. 60].

На думку дослідниці, джерела права відображають процес виникнення, становлення та розвитку права, характеризують його природу, зміст і порядок закріплення у відповідних формах. Вивчення джерел права, за її підходом, є необхідною умовою розкриття природи самого права, адже саме через пізнання джерел можливо осмислити механізми його походження, існування та функціонування. Ю.В. Корольова слушно наголошує, що джерела права потенційно можуть бути об'єктом застосування різноманітних методологічних підходів, оскільки їхні властивості становлять інтерес не лише для юридичної науки, а й для соціальних і політичних наук загалом. Міждисциплінарність пізнання, на її думку, відкриває можливість глибшого розуміння феномену джерел права та підвищує статус отриманих наукових результатів [16, с. 50-51].

На нашу думку, особливе значення має її твердження про змінний і динамічний характер джерел права, що потребує використання широкого спектра методологічних засобів, способів і прийомів дослідження – від історико-правового аналізу до соціологічного та аксіологічного підходів. Вчена підкреслює, що джерела права мають багатоаспектний характер, а тому їх наукове пізнання потребує адекватного набору методів, які дозволяють оцінити їх через призму історії, розвитку, сучасного стану та перспектив вдосконалення системи джерел права. Ю.В. Корольова також звертає увагу на необхідність оцінки типів праворозуміння, положення яких можуть бути використані для глибшого розуміння сутності джерел. Вона вказує, що джерела права – це явище, опосередковане людською свідомістю, адже виникнення, становлення і функціонування джерел

завжди відбувається крізь призму ментальних та ціннісних орієнтацій людини. Водночас джерела права здатні впливати на поведінку індивіда, формуючи її правовий зміст [16, с. 50–51].

У сучасних умовах, на переконання дослідниці, джерела права перебувають у стані доктринального переосмислення, що зумовлено трансформацією державно-правових і соціальних процесів. Це, у свою чергу, вимагає підвищення якості нормативного матеріалу, вдосконалення його зовнішньої форми та забезпечення ефективного функціонування системи джерел як інструмента впорядкування суспільних відносин. Звідси випливає теза про значний наукознавчий потенціал цієї категорії, що пов'язаний із її багатовимірністю та необхідністю формування цілісної концепції джерел права [16, с. 50–51].

Слід зауважити, що у цілому позиція Ю.В. Корольової є послідовною і методологічно виваженою, оскільки вона переконливо демонструє перехід сучасної теорії права від вузького позитивізму до системно-комплексного бачення джерел, у межах якого враховуються історичні, аксіологічні, соціальні й пізнавальні аспекти цього феномену. Її підхід має безперечну наукову цінність, оскільки розширює предметне поле дослідження, однак потребує певного уточнення щодо критеріїв відмежування між методологічними підходами та онтологічними характеристиками джерела права – аби уникнути ризику методологічного еклектизму.

У схожому контексті вибудовує свою наукову позицію Л.А. Корунчак, яка зазначає, що найсприятливіші умови для розвитку науки створює не моністичний підхід з однієї позиції, а плюралізм підходів, який спирається на визнання не лише можливості, а й доцільності використання декількох (багатьох) шляхів до пізнання істини. Зіставлення та інтеграція знань, набутих на основі різних підходів – матеріалістичного та ідеалістичного, діалектичного й синергетичного, інших методологічних підходів, – здатні забезпечити всебічність і зумовлену цим повноту наукового дослідження, а тому збагачує науку й підвищує цінність її висновків [17, с. 87]. У свою чергу, принципи синергетики у дослідженні правових явищ, як зауважує вчена-правник, дозволяють зрозуміти, як виникає той чи інший процес, які чинники можуть вплинути на нього, передбачити ймовірні варіанти поведінки системи (соціуму), механізм введення й дії норм права, можливість використання певних правових норм у такій системі [17, с. 88]. Спираючись на вказане, Л.А. Корунчак зазначає, що джерело права – це сукупність норм права, створюваних державою чи безпосередньо суспільством, з різним відсотковим співвідношенням рівня організації і самоорганізації, зумовленим соціальними факторами; об'єднаних у цілісну систему емерджентно взаємопов'язаних і узгоджених між собою елементів, санкціонованих державою й покликаних компенсувати внутрішні напруження в державно-соціальній сфері [17, с. 89].

Слід відзначити, що такий підхід Л.А. Корунчак має більш філософсько-методологічне спрямування, у межах якого акцент робиться не стільки на формально-юридичному аспекті джерел права, скільки на їхній функціональній і світоглядній ролі в системі правового регулювання. Учена зосереджує увагу на глибинних закономірностях виникнення та дії джерел права, підкреслюючи їх системність, внутрішню взаємозалежність і зв'язок із рівнем розвитку суспільства, правової культури та правосвідомості. Також слід визнати, що підхід дослідниці має значну евристичну цінність, оскільки дозволяє розглядати джерела права не лише як форму вираження юридичних норм, а й як індикатор загального стану правової системи та зрілості держави як правової і соціальної. Загалом же слід визнати, що концепція Л.А. Корунчак розширює наукове бачення проблеми, наголошуючи на єдності правотворчих і самоорганізаційних чинників, що зумовлюють функціонування джерел права як цілісного, емерджентного утворення. Її підхід має виразний філософський ухил, що збагачує теоретико-правову думку, але водночас певною мірою абстрагує категорію «джерело права» від її конкретно-юридичного змісту. Можливо, саме тому для галузевої науки, зокрема адміністративного права, така концепція є цінною передусім як методологічна платформа – вона задає загальні рамки розуміння системності та функціональної природи джерел, хоча й потребує подальшої конкретизації у контексті реальних механізмів нормотворчості та правозастосування.

Висновки і перспективи. Узагальнюючи результати аналізу сучасних теоретико-правових підходів до розуміння сутності джерел права, слід відзначити, що вітчизняна правова доктрина пройшла помітну еволюцію – від вузького, переважно позитивістського бачення джерела права як виключно нормативно-правового акта до більш складного, системно-комплексного розуміння цієї категорії. У згаданих наукових працях сучасних українських дослідників послідовно підкреслюється багатовимірність джерел права, їх зв'язок із формою права, праворозумінням, правовою культурою та рівнем розвитку правової системи загалом. Поступово утверджується уявлення про джерела права як про системне, динамічне й багаторівневе явище, в якому поєднуються формально-юридичні, соціальні, аксіологічні та інституційні характеристики.

Водночас, справедливим буде вказати, що попри суттєвий поступ у розвитку методології дослідження цієї проблематики, сучасна юридична наука загалом залишається вразливою до проявів методологічного еклектизму. Йдеться насамперед про тенденцію до механічного поєднання різних, іноді взаємовиключних, наукових підходів (природно-правового, позитивістського, соціологічного, аксіологічного) без достатнього обґрунтування меж та умов їх застосування. Ця обставина знижує рівень теоретичної визначеності категорії «джерело права», розмиває її понятійні межі та ускладнює вироблення єдиної системної концепції, особливо у контексті галузевих досліджень, зокрема адміністративно-правових. До того ж окремі підходи

вчених (як-от розширене тлумачення інституційних джерел права чи віднесення до джерел права індивідуальних правових актів) демонструють ризик змішування правових категорій. У першому випадку відбувається підміна поняття «джерело права» поняттям «суб'єкт правотворчості», коли носій владних повноважень або інституційна структура (наприклад, Європейський Союз) помилково ототожнюється із самою формою вираження норм, джерелом права, яким за інституційним підходу, має виступати правотворча діяльність вказаних суб'єктів. У другому ж спостерігається розмиття меж між нормативно-правовими та правозастосовчими актами, коли індивідуальні акти, що лише реалізують чинні норми, безпідставно включаються до системи джерел права. Обидва підходи ускладнюють теоретичну конструкцію, оскільки нівелюють базовий критерій нормативності як визначальну ознаку джерела права.

Список використаних джерел:

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін. Загальна теорія держави і права. Харків, 2011. 584 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-е вид / пер. з рос. К., 2010. 525 с.
3. Загальна теорія права: підручник. за заг. ред. М.І. Козюбри. К., 2015. 392 с.
4. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Т58 Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Корольова Ю.В. Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 20 с.
7. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 21 с.
8. Корунчак Л.А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 19 с.
9. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 17 с.
10. Овчаренко І.М. Закони в системі джерел (форм) права і їх класифікація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 16 с.
11. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 36 с.
12. Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
13. Овчаренко І.М. Закони в системі джерел (форм) права і їх класифікація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 231 с.
14. Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 214 с.
15. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 442 с.
16. Корольова Ю.В. Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 234 с.
17. Корунчак Л.А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

Дата надходження статті: 13.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025